

СЕГАШНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ, МИНАЛО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ И ПРЕДИКАТИВНИ ФОРМИ НА -НО И -ТО В РОМАНА „ПО БЕЛИЯ СВЯТ“ НА МИКОЛА ЗАРУДНИ И ТЕХНИЯТ БЪЛГАРСКИ ПРЕВОД

Лилия Желева

Анотация: В даній статті розглядаються форми активного дієприкметника теперішнього часу, пасивного дієприкметника минулого часу та предикативні форми на -но и -то в українській мові в книзі Миколи Зарудного „На білому світі“ (Київ, 1967). Переклад з української мови на болгарську зробила Пенка Кинева („По белия свят“, София, 1973, „Народна култура“).

Ключові слова: переклад, активний дієприкметник теперішнього часу, пасивний дієприкметник минулого часу, предикативні форми.

В настоящата статия ще се разгледат формите за сегашно деятелно причастие, минало страдателно причастие и предикативните форми на -но и -то в украински език в книгата на Микола Зарудни „На білому світі“ (Київ, 1967). Преводът от украински е направен от Пенка Кънева („По белия свят“, София, 1973, „Народна култура“). Целта на изследването е да се опишат и сравнят употребите на формите и да се анализират преводните им съответствия на български език. Разглеждат се формите в старобългарски, български и украински език. Излагат се сравнения, анализ и изводи.

Причастията са глаголно-именни нелични форми и означават номинализиран признак на предмет, свързан с глаголно действие. За тях са характерни особености както на глагола, така и на прилагателното име. И за българските, и за украинските причастия са характерни морфологичните категории, присъщи на глагола: време (сегашни и минали), залог (деятелни и страдателни), вид (свършени и несвършени) и преходност – непреходност. От категориите, присъщи на прилагателните имена, причастията имат род, число и понякога степен. Различното между двата езика е това, че в украинския е характерна и категорията падеж, която в българския език постепенно губи своята употреба. Друга разлика е това, че за разлика от украинския, в българския език причастията притежава и граматическото значение детерминация (Гугуланова 2005).

Причастията в съвременния български език са **сегашно деятелно** (*четящ, пишещ, говорещ*), **сегашно страдателно** (*четим, видим, говорим*), **минало свършено деятелно** (*чел, писал, говорил*), **минало несвършено деятелно** (*четял, писал, говорел*), **минало страдателно** (*четен, писан, говорен*) (Бояджиев 1999: 347).

Причастията в съвременния украински език са **сегашно деятелно** (*руйнуючий*), **минало деятелно** (*згорілий*) и **минало страдателно** (*руйнований*) (Білодід 1969: 409).

Двата езика споделят причастията: сегашно деятелно причастие, минало деятелно причастие и минало страдателно причастие. Някои изследователи приемат и съществуването на сегашно страдателно причастие, други причисляват тези форми към прилагателните имена. В съвременния български език е изчезнало старобългарското минало деятелно причастие на -въ, -вшн.

Конструкцията с причастията (без имперфектно деятелно причастие) се доближават по функция към подчинените изречения в рамките на сложното изречение.

Сегашно деятелно причастие

Сегашно деятелно причастие в старобългарския език

„Старобългарският език познава три деятелни причастия – сегашно деятелно, минало деятелно първо, минало деятелно второ и две страдателни – сегашно и минало.“ (Мирчев 2000: 112)

Ще разгледаме само тези, които са обект на настоящото изследване.

Сегашно деятелно причастие в старобългарски се намира в голяма близост до формите за 3 л. мн. ч. на глаголите *несѣтъ*, *двнѣтъ*, *глагольѣтъ*. Основа на причастието получаваме, като заменим окончанието на тези форми с -шт: *несѣшт*-, *двнѣшт*-, *глагольѣшт*-. Склонението на причастните форми при косвените падежи прилича напълно на имената от стара -јо основа, напр. *несѣшта* (Р.п.), *несѣштоу* (Д.п.), *двнѣшта* (Р.п.), *двнѣштоу* (Д.п.). Формите за женски род ед.ч. Им. пад. са с характерно окончание на -н: *несѣшитн*, *двнѣшитн*. Тяхното склонение прилича напълно на склонението на имената със стара -ја основа: *несѣшит* (Р.п.), *несѣшитн* (Д.п.), *несѣшитѣ* (В.п.) и т.н. Сегашните деятелни причастия в м.р. окончават на -ы (за глаголи от първо и второ спрежение) и -ѣ (за глаголи от трето и четвърто спрежение). Сегашните деятелни причастия на атематичните глаголи окончават на -ѣшт: *дадѣшт*-. Сегашно деятелно причастие представя всъщност прилагателно име на мека основа. (Мирчев 2000: 112)

Сегашно деятелно причастие изчезва от народната българска реч и отново се възражда в книжовния език под влияние на църковнославянски и руски език (Ницолова 2008: 429).

Сегашно деятелно причастие в съвременния български език

Сегашно деятелно причастие означава действие, едновременно не с момента на говорене, а с действието на сказуемото в изречението.

Сегашно деятелно причастие се образува от имперфектната основа на глаголи от несвършен вид + морфемата -Щ, например четя-х -> четяЩ, пише-х -> пишеЩ, говоре-х -> говореЩ. „С прибавяне на отрицателната частица *не* се образуват отрицателните форми, напр. *неносещ, неусмихващ се*.“ (Пак там: 432)

„В семантичен план самостоятелно употребеното сегашно деятелно причастие означава активен действителен признак, винаги едновременно с действието, изразявано от глагола-сказуемо в изречението („*Виждам летящия влак*.“ – „летенето“ винаги е едновременно с „виждането“; при това влакът е активен – сам той „лети“)“ (Бояджиев 1999: 347).

Сегашно деятелно причастие в съвременния украински език

В съвременния украински език сегашно деятелно причастие се образува от сегашната основа на глагола (от 3 л. мн. ч.) + суфикс -ч- + окончание за прилагателно в съответното лице и число. Например: *баж-аю-ть -> баж-аю-ч-ий, леж-а-ть -> леж-а-ч-ий, нес-у-ть -> нес-у-ч-ий и т.н.* Сегашно деятелно причастие в украински език образува форми единствено от несвършен вид (*співаючий ліс – ліс, який співає*) (Білодід 1969: 409).

Такива форми могат да образуват както непреходни, така и преходни глаголи (по-рядко), свършен вид, всички класове глаголи. Не се образуват от възвратни глаголи, завършващи на афикс -ся (Білодід 1969: 411).

Сравнение на примери за сегашно деятелно причастие от книгата „По белия свят“ на М. Зарудни

Единственият пример за същинско сегашно деятелно причастие в книгата „По белия свят“ на М. Зарудни е следният:

виконуючий обов'язки голови => изпълняващият длъжността председател

Преводът е запазил смисъла и причастната форма.

Единичността на примера показва драстично ниската употреба на сегашно деятелно причастие в съвременния украински език.

В оригиналния текст се срещат и други примери на думи, завършващи на -чий (напр. широкоплечий, таємничий, добрячий и др.), но те са прилагателни имена и не са обект на настоящото изследване.

Минало страдателно причастие

Минало страдателно причастие в старобългарския език

Минало страдателно причастие в старобългарски се образува с окончания -нъ и -тъ, които се прибавят към инфинитивната основа на глаголите: *знати* -> *знанъ*, *коуповати* -> *коупованъ*. Окончание -тъ в доисторично време е било много по-разпространено: *пнати* -> *пнтъ*, *повнати* -> *повнтъ*, *пѣти* -> *пѣтъ* (Мирчев 2000: 115).

Минало страдателно причастие в съвременния български език

„Минало страдателно причастие в съвременния български се образува от аористната основа на преходни глаголи от двата вида (свършени и несвършени) + морфемите Н и Т (например: *писа-х* -> *писа-Н*, *изтри-х* -> *изтриТ*). Морфемата Н е много по-продуктивна. В семантичен план самостоятелно употребено минало страдателно причастие означава пасивен действителен признак, предходен на действието, което се изразява от глагола-сказуемо в изречението: „*Виждам скъсания лист*.“ („скъсването“ предхожда „виждането“, а от друга страна листът е пасивен – някой друг го е скъсал.)“ (Бояджиев 1999: 349)

Миналото страдателно причастие представя действие, което най-често е предходно спрямо действието на личната глаголна форма в изречението, но може и да включва момента на говорене.

Минало страдателно причастие в съвременния украински език

Тази група причастия е най-многобройната в украинския език. Най-вероятната причина за това е, че се използват във всички стилове на езика.

Минало страдателно причастие се образува от инфинитивната глаголна основа + суфиксите -Н- (-ЕН-), -Т- + окончанието за прилагателно име за съответния род и лице. Например: *баж-а-ти* -> *баж-а-н-ий*, *вез-ти* -> *вез-ен-ий*, *тяг-ну-ти* -> *тяг-ну-т-ий*. Понякога се налага добавянето на суфикси като -ува- (-ова-), -ва-, -а-. Например: *протиставл-я-ти* – *протиставл-юва-н-ий* (Білодід 1969: 414). По-продуктивен е формантът -н- (-ен-), отколкото -т-, както и в българския език.

„Минало страдателно причастие в съвременния украински език се образува най-вече от преходни, но и от непреходни глаголи“ (Білодід 1969: 413). Може да съдържа

значение за сегашно (*написана*), минало (*була написана*) и бъдеще време (*буде написана*). (Білодід 1969: 416)

Синтактичната роля на пасивните конструкции винаги е на сказуемо. Освен това миналото страдателно причастие може да изпълнява и ролята на определение (*списани на папірець задачі*) (Білодід 1969: 417).

Деятелните причастия се срещат значително по-рядко от страдателните. Съотношението им с пасивните е 1:5.

Сравнение на примери за минало страдателно причастие от книгата „По белия свят“ на М. Зарудни

В оригиналния текст са намерени 97 случая на употреба на минало страдателно причастие. Голяма част от тези форми са запазени и в превода.

Обект на анализ ще са примерите, при които преводачът е използвал различни начини за предаване на смисъла на миналите страдателни причастия на български език.

Интересни са случаите, в които преводачът използва други части на речта, за да предаде значението на миналите страдателни причастия:

4.1. Примери, при които се употребяват лични глаголни форми:

– Бо *заслужена*... => - Нали *има заслуги*...

– I не прихोдь, бо я вже *роздягнена*... => - Хич не идвай, *сблякох* се вече...

Прес-конференція *закінчена*. => Пресконференцията *завърши*.

4.2. Примери с антонимичен превод:

..., а скотина не *годована*. => ..., пък добитъкът *гладен*.

4.3. Примери, при които причастията не се превежда буквално:

Половина даху *вкрита* поржавілою бляхою, а решта *вишита* сніпками.

Половината покрив *е* с ръждива ламарина, а другата половина – със слама.

4.4. Други:

Була *стрижена*... => То беше *с къса коса*

...наче вилитий з воску,... => като восъчна фигура

... „Пий, пий, не купована ж...“ => ... „Пийте, пийте, не е купешка...“

подертий => с окъсани корици

захмарений => мрачен

...вилита Марта... => ...сякаш виждаше Марта пред себе си...

Зіпсований => съвсем се развали

Безлични форми в съвременния български език

„Миналите страдателни причастия се образуват от непреходни глаголи, но има отделни преходни глаголи, от които не могат да се образуват форми на такива причастия, тъй като тези глаголи не образуват страдателен залог. В отделни случаи обаче те могат да образуват форма за ср. р. ед. ч., която влиза в безлични форми, напр. *закусвам, обядвам, вечерям*. Сравнете: *Иван вечеря шиичета. Вече е **вечеряно**, а не Шиичетата са ~~вечеряни~~ от Иван*.

Само форми за ср. р. ед. ч. на миналите деятелни причастия могат да се образуват и от някои непреходни глаголи без възвратната частица *се*, щом става дума за т.нар. безличен пасив, напр. *В стаята е влизано. Много е спорено по този въпрос.*“ (Ницолова 2008: 437).

Предикативни форми на -но (-ено), -то в съвременния украински език

По произход предикативните форми на -но, -то в украинския език са кратки форми на минало страдателно причастие в среден род, които са се откъснали от склонитбената парадигма и са станали неизменяеми. Сега се образуват, като от страдателните причастия премахнем окончанието -ий и се добави суфиксът -о. Например: *написаний* – *написано*, *зроблений* – *зроблено* (Білодід 1969: 417).

База за образуване са всички преходни (и много рядко непреходни) глаголи, без тези, чиято основа завършва на фонемата „і“ (IV, VI, XII клас глаголи) и глаголът *бігти* (с всички производни нему). Образуват се от инфинитивната основа на преходни глаголи + суфикс -н- (-ен-)/ -т- + специален афикс -о, който придава неизменяемата форма (Білодід 1969).

Тези форми управляват съществителното име (най-често) във винителен падеж, *організовано зустріч, знайдено скарб, видано книгу* (Білодід 1969: 419).

Предикативните форми на -но (-ено), -то могат да се употребяват и с други падежи, но само когато това е семантично оправдано. Могат да влизат в семантична връзка с родителен без предлог, дателен и творителен падеж, например: „*У двір, коли там гіназисти, Юрі категорично заборонено виходити – він ще маленький*“ (Ю. Смолич); „*Приходьте в колектив, подивитесь, що зроблено нашими руками*“ (М. Стельмах) (Білодід 1969: 419).

Неизменяемите предикативни форми на -но (-ено), -то могат да участват в корелативни двойки, напр. *казано – сказано, писано – написано, вироблено – вироблювано* и т.н. И двете форми съдържат значение на завършеност. (Білодід 1969: 418)

„За разлика от миналото страдателно причастие, тези форми не се скланят, нямат функция на определени, не се използват в страдателни конструкции“ (Білодід 1969: 417).

От синтактична гледна точка тези форми „се използват само в ролята на сказуемо (напр. *І хоч всюди було прибрано, чисто...*)“ (Білодід 1969: 418). „Употребяват се в следните времеви значения: бъдеще, минало и отдавна минало време (срвн. *Зроблено – зробили, було зроблено – зробили, буде зроблено – зроблять*). Те не се разглеждат като словосъчетания, а като аналитични морфологични форми.“ (Білодід 1969: 418). „Също така могат да са част от условното наклонение, напр.: *було б написано, було б сказано* и т.н.“ (Білодід 1969: 419).

Конструкции с такива форми могат да представляват безлични изречения. Например: „*За Вкраїну замучено Степана*“ (П. Тичина). Безличните изречения свидетелстват за липса на субект на действието или състояние на действаща сила, напр. „*Прожекторами небо пописано*“ (П. Тичина). (Білодід 1972: 244)

Безличните изречения изследователите разделят на три типа: 1. Безлични изречения, които съдържат безличен глагол; 2. Безлични изречения, които съдържат личен глагол, употребен като безличен; 3. Безлични изречения, главният член на които е неизменяема предикативна форма на -но, -то; 4. Безлични изречения, главният член на които е изразен с дума за категория на залог (Білодід 1972: 245 – 251).

Според тази класификация предикативните форми на -но, -то спадат към третия тип безлични изречения. При такива изречения се набляга повече **на резултата**, а не на процеса на действието или неговия извършител. Често се употребяват при природно-физични действия или явления, които не зависят от човека. Това може се илюстрира с примера от П. Тичина: „*Дивне місто проти сонця. Всі взолочено віконця*“ (Білодід 1972: 251).

Предикативни форми на -но (-ено), -то в книгата „По белія свят“ на М. Зарудни (вж. табл. № 3)

В оригиналния текст са употребени 42 предикативни форми на -но, -то.

Наблюдава се както еквивалентен превод (*зайнято => заето; перевірено => проверено; вирішено => решено; сказано => казано*), така и нееквивалентен превод. Тук

преводачът използва най-различни части на речта, за да предаде значението на безличните форми. Може да се класифицират и по следния начин:

Употреба на лични глаголни форми:

... *вдарено* мене стальною кулею у груди... => ... ме *удари* стоманен куршум в гърдите...

А голові колгоспу *довірено* долю сотень людей, ідею... => А председателят на колхоза *отговаря* за съдбата на стотици хора, за идеята...

Варианти на превод на формата „написано“

Написано, пише, Тъй пише, написаха

Други (примери, при които причастието не се превежда буквално):

... ніби в районі не *внесено* у державну звітність... => които не били *писани* в отчетите...

– Сказано, брат – зітхає Марія. => – Нали е брат – въздъхва Мария.

Мені сказано => Имам заповед...

Пропускане на елементи. В преводния текст липсват следните изречения:

– Громадянине, це ж смітниця, *поставлено* її на базарі для культури і гігієни, а ви крадете.

У висновках члена комісії – масовика Будинку культури – було *вказано*

Изводи

Въз основа на анализирания материал може да се направят няколко извода.

Първо, в изследвания оригинал се наблюдава най-голяма употреба на минало страдателно причастие в сравнение със сегашно деятелно причастие и формите на -но и -то.

Второ, украинският и българският, като славянски езици, са достатъчно близки, за да съществуват в тях еквивалентни преводни единици при превеждането на сегашни деятелни причастия, минали страдателни причастия и предикативни форми на -но, -то.

Трето, българският език е достатъчно богат, за да може да изрази някои от гореспоменатите форми с различни части на речта. Наблюдава се асиметрия, която се обяснява с индивидуалния преводачески подход.

Относно честотата на употреба на разглежданите форми стигахме до извода, че сегашно деятелно причастие се използва изключително ограничено в съвременния украински език. За разлика от него, украинското минало страдателно причастие и украинските предикативни форми на -но, -то са много продуктивни форми в съвременния език.

Ексерпирани източници:

М. Зарудни. По белия свят. София: Народна култура, 1973.

М. Зарудний. На білому світі. Київ: Радянський письменник, 1967.

Използвана литература:

Бояджиев 1999: Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. Съвременен български език. София, 1999.

Білодід 1969: За заг. ред. І. Білодіда. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ, 1969.

Білодід 1972: За заг. ред. І. Білодіда. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Київ, 1972.

Гнатюк 1982: Гнатюк, Г. М. Дієприкметники у сучасній українській літературній мові. Київ, 1982.

Гугуланова 2005: Гугуланова, Ив. Българските причастия и деепричастия в славянски контекст. София, 2005.

Зубков 2004: Зубков, М. Українська мова. Універсальний довідник. Харків, 2004.

Мирчев 2000: Мирчев, М. Старобългарски език. Велико Търново, 2000.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София, 2008.

Стаменова 2008: Стаменова, А., Камберова, Р. Украински език за българи. Част І. София, 2008.

Информация за автора:

Лилия Златанова Желева е родена на 16-ти октомври 1990 г. Завършва гимназия със засилено изучаване на английски език през 2009 г. През 2014 г. защитава магистърската си степен по Славянска филология с профил Украинистика в Софийски университет „Свети Климент Охридски“. Същата година започва да преподава практически украински език в Софийския университет. От 2015 г. е докторантка в Катедрата по славянско езикознание. Темата на дисертационния ѝ труд е „Обучение по близкородствен (украински) език на българи – лингвистични и методически аспекти“. Преподава английски език в частни езикови школи от 2011 г. От 2015 г. води часовете по конферентен превод на украинисти. Интересува се от методика на преподаването на чужди езици и интерактивни методи на обучение.